SANSKRIT FIRST BOOK.

SUITED TO BEGINNERS

BY

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.
Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta.

संस्कृतशिक्षामञ्जरी।

प्रथमभागः।

पण्डितकुलपतिना,
वि, ए, उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण
विरचितः प्रकाशितश्च।

CHECKED 1
Initial

दशमसंस्करणम्।

कलिकातानगरे
गोवर्द्धनयन्त्रे
मुद्रितः।

ई' १९०७।

To be had of :—Pandit Jibananda Vidyasagara. B. A.
Superintendent, Free Sanskrit College.
2, *Ramanatha Majumdara's Street, Harrison-Road P.O., Calcutta*

প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দ বিদ্যাসাগর বি, এ,
২ নং রমানাথ মজুমদারের ষ্ট্রীট, কলিকাতা।
প্রিণ্টার—শ্রীগোবর্দ্ধন পান,
৮০।১ নং মুক্তারাম বাবুর ষ্ট্রীট, চোরবাগান—কলিকাতা।

संस्कृतशिक्षामञ्जरी।

प्रथमभागः।

स्वरवर्णाः।

अ आ इ ई उ ऊ

অ আ ই ঈ উ ঊ

ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ

ঋ ৠ ঌ ৡ এ ঐ

ओ औ अं अः अँ।

ও ঔ অং অঃ অঁ।

स्वरवर्णपरिचयपरीक्षा।

ॡ ई ए अं अँ अ ॠ

ৡ ঈ এ অং অঁ অ ৠ

आ औ ऊ इ ऋ उ ऌ

আ ঔ ঊ ই ঋ উ ঌ

ऐ अः ओ।

ঐ অঃ ও।

व्यञ्जनवर्णाः ।

क ख ग घ ङ

ক খ গ ঘ ঙ

च छ ज झ ञ

চ ছ জ ঝ ঞ

ट ठ ड ढ ण

ট ঠ ড ঢ ণ

त थ द ध न

ত থ দ ধ ন

प फ ब भ म

প ফ ব ভ ম

य र ल व श

য র ল ব শ

ष स ह ड़ ढ़

ষ স হ ড় ঢ়

व्यञ्जनवर्णपरिचयपरीक्षा।

ख	ठ	फ	ब	ड
খ	ঠ	ফ	ব	ড
ढ	ङ	च	ग	ल
ঢ	ঙ	চ	গ	ল
घ	थ	ण	द	ष
ঘ	থ	ণ	দ	ষ
त	न	क	य	ध
ত	ন	ক	য	ধ
प	व	स	झ	श
প	ব	স	ঝ	শ
छ	र	ञ	भ	ट
ছ	র	ঞ	ভ	ট
ड़	म	ह	ज	ढ़।
ড়	ম	হ	জ	ঢ়।

संयुक्ता वर्णाः।

क्क क्थ क्त क्न क्य क्र क्ल क्व क्ष
ক্ক ক্‌থ ক্ত ক্ন ক্য ক্র ক্ল ক্ব ক্ষ
क्ष। ख्र ख्य। ग्न ग्म ग्य ग्र ग्ल। घ्य
ক্ষ। খ্র খ্য। গ্ন গ্ম গ্য গ্র গ্ল। ঘ্য
घ्र घ्न। ङ्क ङ्ख ङ्ग ङ्घ। च्च च्छ च्य।
ঘ্র ঘ্ন। ঙ্ক ঙ্খ ঙ্গ ঙ্ঘ। চ্চ চ্ছ চ্য।
छ्र छ्न छ्य। ज्ज ज्व ज्झ ज्य ज्र ज्ञ।
ছ্র ছ্ন ছ্য। জ্জ জ্ব জ্‌ঝ জ্য জ্র জ্ঞ।
ञ्च ञ्छ ञ्ज ञ्झ। ड्र। ण्ट ण्ठ ण्ड ण्ढ
ঞ্চ ঞ্ছ ঞ্জ ঞ্ঝ। ড্র। ণ্ট ণ্ঠ ণ্ড ণ্ঢ
ण्म ण्य ण्व। त्क त्ख त्त त्थ त्द त्र
ণ্ম ণ্য ণ্ব। ৎক ৎখ ত্ত ত্থ ৎদ ত্র
त्प त्म त्य त्व त्स। थ्य थ्व। द्ग द्घ
ৎপ ত্ম ত্য ত্ব ৎস। থ্য থ্ব। দ্গ দ্‌ঘ
द्न द्ब द्म द्द द्ध द्य द्र द्व। ध्न
দ্ন দ্ব দ্ম দ্দ দ্ধ দ্য দ্র দ্ব। ধ্ন
ध्म ध्य ध्र ध्व। न्त न्थ न्द न्ध न्न
ধ্ম ধ্য ধ্র ধ্ব। ন্ত ন্থ ন্দ ন্ধ ন্ন
न्म न्य न्व न्ह। प्त प्न प्य प्ल प्म
ন্ম ন্য ন্ব ন্‌হ। প্ত প্ন প্য প্ল প্‌ম

प्र प्ल। ब्ज ब्ध ब्य ब्ब ब्द। भ्र भ्य
প্র প্ল। ব্জ ব্ধ ব্য ব্ব ব্দ। ভ্র ভ্য
भ्व। म्न म्प म्ब म्भ म्म म्य म्र म्ल
ভ্ব। ম্ন ম্প ম্ব ম্ভ ম্ম ম্য ম্র ম্ল
म्स म्ह। य्य। र्क र्ख र्ग र्घ र्च र्त
ম্স ম্হ। য্য। র্ক র্খ র্গ র্ঘ র্চ র্ত
र्म र्ल र्व। ल्क ल्ग ल्प ल्फ ल्म ल्य
র্ম র্ল র্ব। ল্ক ল্গ ল্প ল্ফ ল্ম ল্য
ल्व ल्ल ल्स ल्ह। व्य व्र व्व। श्क श्च
ল্ব ল্ল ল্স ল্হ। ব্য ব্র ব্ব। শ্ক শ্চ
श्छ श्न श्य श्ल श्व श्श। ष्क ष्ट ष्ठ
শ্ছ শ্ন শ্য শ্ল শ্ব শ্শ। ষ্ক ষ্ট ষ্ঠ
ष्ण ष्प ष्य ष्फ ष्म ष्व। स्क स्ख स्त
ষ্ণ ষ্প ষ্য ষ্ফ ষ্ম ষ্ব। স্ক স্খ স্ত
स्थ स्प स्फ स्य स्र स्व स्न स्म। ह्य
স্থ স্প স্ফ স্য স্র স্ব স্ন স্ম। হ্য
ह्र ह्म ह्न ह्व ह्ल। त्म्य त्स्य त्त्व न्द्र
হ্র হ্ম হ্ন হ্ব হ্ল। ত্ম্য ৎস্য ত্ত্ব ন্দ্র
म्प्र त्र्य र्थ्य र्द्द र्द्ध र्प्य र्म्म र्ष्य र्द्व
ম্প্র ত্র্য র্থ্য র্দ্দ র্দ্ধ র্প্য র্ম্ম র্ষ্য র্দ্ব
स्त्र क्ष्य क्ष्म र्च्च क्ष्ण ष्ट्र।
স্ত্র ক্ষ্য ক্ষ্ম র্চ্চ ক্ষ্ণ ষ্ট্র।

वर्णसंयोजनम् ।

वद
कर
धन
तव
शव
शप
रस
हस
नव
धव
पत
फण

सम
शय
मत
रत
जल
दल
कल
बल
भय
वश
लव
तत

अथ
अल
अन
अध
वध
मय
कट
सर
खन
रण
हत
जय

हय
गर
गल
तल
मल
हर
मर
छद
शत
नत
शश
पद

स्वरवर्णानां प्रयोगे आकारः ।

ा ि ी ु ू ृ े

ै ो ौ ं ः।

आकारयोगः॥ आ ा।

क् + आ = का। ख् + आ = खा।

कथा
लता
सभा
धरा
धारा
नाराचम्
आयाता
धाता
माता
शाखा
आभा
कासारः

माया
माला
मानता
जालम्
आधारः
आचारः
गानम्
याचकः
राधा
आधानम्
ईहा
गायकः

सदा
रमा
तनया
अबला
अभया
आमयः
भाषा
भासा
वामनः
कामदः
तारका
हारः

आहारः
आननम्
उदानम्
उमा
दासः
घासः
वासः
मासः
हासः
नायकः
वादकः
हासः

अपराधः
अपकारः
अपमानम्
जलपानम्
आहाराय
लाभाशया
राधानाथः
तारानाथः

उपहासः
उपकारः
उदासः
परमया
सभादासः
कारावासः
लतावासम्
उपमानम्

आराधना
धराधमः
आराधकः
मरालाय
उपानय
विशदाय
विषदाय
सदाभया

यातायातकथालसा दासाराधनदानधामसहना

आहारकरणम् राजा सभायाम् सहसा

अमरनाथः सदा याता

उपकारः पुमान्।

इकारयोगः। इ ि।

क् + इ = कि। ख् + इ = खि।

किल
खिल
गिलति
मिलति
तिमिरा
अरतिः
अवनतिः
अवहितः

आयाति
विधिः
जयति
पतिः
विदधति
दिनम्
ददासि
विनतिः

निशि
दधि
निजम्
जातिः
सरणिः
चलति
विजहाति
शयमति

परितापम्

इति मतिरयि परिचयः वशिनाकारि
विना विहगपाणिना हरिणामारि
विलसति हरिरिह निशिततरवालः।

ईकारयोगः। ई ी।

क्+ई=की। ख्+ई=खी।

गीतम्
वीरः
हरी
मती
जीवनम्
जीवसि
नीतिः
अवीरा
अधीरा
अभीतिः

जीवः
तीरम्
दीनः
हीनः
अतीव
जननी
पीतम्
दीनपा
नदी
महीपः

पती
शशी
धनी
हीरकः
रमणी
तरणी
धरणी
भरणी
करणी
महीधरः

करी
वशी
वासी
शीतम्
वादी
मसी
नीवी
नवीनः
सखी
वानरी

अवशी शरीरम् दरी गभीरम्

अवनी कामिनी तटी नगरी

दीनमीन शमनी चीर नीर धरणी

भीतभीतः शीतनाथः जीवय मीन मतीव

अपनीय वीणाम् सहनीया वाणी।

उकारयोगः। उ ु।

क् + उ = कु। ख् + उ = खु।

कुमतिः पुराणः धुरि मुनीशः

सुमतिः पुरीषम् भुवि मुखाभा

सुहृदा पुरहरः तुदति सुखानि

सुखिना पुरारिः नुदतु सुवासः।

कुलम् मुखम् नुधातुः लुनीहि

दुरितम् भुजः कुरीतिः कुरुणा

कटुभाषा गुरुसुतः मधुराणि तरुणा

मुखवाणी पुनरिति तरुणानि गुरुणा

लघुहासी यदुनाथः पटुरिति धनुषा

तनुदाही गुणाकरः धनुरिव सुरसा

मधुतरां सुवाणीं पुनरपि कथयति अयम्।

ऊकारयोगः। ऊ ू।

क्+ऊ=कू। ख्+ऊ=खू।

दूरम् यूना दूरभावः तूणधारी

धूनाना लूना गूढभावः नूतनघासः

पूतवासः शूरः रूढमूलः समाहूतः

लूनशाखः मूलम् शूलधारी गूढवासः

हूतिरिव पूतधूतम् कूलपातः
भूतधनम् दूनदशा दूरतरम्
धूलीधूसरितः विभूत धनकः राजा विधूय प्रजाः
पूतं धूतफलं रसालसहितं धीमान् सदा शूलिना

"पिब मधूनि विधूय मधुव्रतान्"

ऋकारयोगः । ऋ ृ ।

क् ऋ कृ । ख् ऋ खृ ।

घृतम् शृतम् दृढम् भृशम्
धृतम् मृतः कृपा नृपः
कृतम् पृतः दृशा कृतिः
अनृतम् कृतः मृषा घृणा
कृपणः कृषकः वृषलः वृषभः
पृथक् सुकृतिः मातृपूजा धातृदासः
विधातृलिखनम् दुहितृवसनम् पितृचरणम्
अनृतवचनम् कृतिकृतवनम् मृषाधृतः

निःसृतम् सलिलम् कृपणः कृपा
कृषको वृषलः कस्मात् मृषा वहति तत्फलम्।

कृपया नृपतिः परिपालकः
धृतया मृतया वृतया च तया।
सरला भुवि सा नृपमानगता
नृषु सापि सदा महिता च धृता॥

ॠकारयोगः। ॠ।

क् ॠ कॄ। ख् ॠ खॄ।

नॄणाम् मातॄणाम् मातॄन् पितॄन् सदा भज
धातॄणाम् पितॄणाम् भ्रातॄन् जीवान् सदा नुमः
पितॄणाम् जामातॄन् विधातॄन् प्रजयानिशम्
पितॄन् तर्पय पूजितान्॥

ऌकारयोगः। ऌ ॡ।

क् ऌ कॢ। ख् ऌ खॢ।

कॢप्त कॢपधातुः, कॢप्ताय दानमुचितम्

एकारयोगः । ए े ।

क् ए के ख् ए खे ।

के
ये
मे
जेता
केवलम्
देवलः
सेवकः
ते गताः

नेता
केतुः
हेतुः
सेतुः
मेघेन
देवेन
विधेयम्
मेधावी

रामे
वामे
देशे
शेषे
मेषे
चेतना
देवता
शुभे

काले
ताले
नाले
भाले
देहि
धेहि
पेषणी
सेवेयम्

मेघनादः खेलनाय देहि धाम वेश्मकरणम्

भेलया च मेलनेन पेलवाय हेलया यानम्

देवदेवः वेश एव सेवयाहि देहि देवि !

केशपाशः देशभाषा शेरते ते देशशेषे

केवलम् खेलया बालाः शेरते पथि वा जले।

चेतः सदा भयचलम् नूनं हि ते च सेवकाः॥

ऐकारयोगः। ऐ ै।

क् ऐ कै। ख् ऐ खै।

तैलम् मैवम् सैव सैषा

शैलः मैनाकः नैव उपैहि

भैरवः कैरवः कैतवम् शैवालम्

शैशवम् पैशुनम् पैलवम् कैलासः

"कैव कथा शरीरिणाम्"

कैलासो धवलः श्वेते नैवायम् परिचारकः।
दैवात् राजसुतः केन वनमायात् च वै तुहि ॥

ओकारयोगः। ओ ो।

क् ओ को। ख् ओ खो।

Gurukula Library

कोलः　शोषः　लोभः　शोकः

कोषः　भोगः　मोहः　सोमः

रोगः　योगः　घोराः　शोभा

अदोषः　अभोगः　मोहात्　नीरोगः,

वियोजनम् आयोजनम् सुभोजनम् सुशोभनम्

कुलोकाय कुभोगाय कुलोचितः कुशोदकम्

सुमनोहरः सुसरोवरम् सुनगाधिरोहणम्

सुवासो वा शोभा यदि भवति सदा तेन को वा सुखी न,—

“परोपकाराय सतां हि जीवनम्”

लोलुभो लोलुपो लोभी तोरणे मरणं लभेत्।

औकारयोगः। औ ौ।

क् औ कौ। ख् औ खौ।

नरौ पौरः नौका यौ तौ

हरौ चौरः धौतम् नौ वा

भ्रमरौ शौचम् मौली कौमारम्

बौधायनः सौधातकिः सौवीरम् मौखिकवाणी

तौतातिकः दौवारिकः पौरोचितम् भौमं जलं

नौमि भौमान् सदा देवान्

संयुक्तवर्णोदाहरणानि।

वद नृपः इति वाणीम्

काननं चित्तं रामम् विधुरिव

गगने को भाति देवो

वलीयान् मुनिजन रसनाग्रे भारती

भामतीयम् वसति मुखकदम्बं राजते

सर्वदैव कुटिलं गमनं रविणा

स मृतः विपिने हृदि हर्षकरः

अपनय मम दुःखं दुरितं फलति

अचक्रमत् अमलाक्षी कृष्णसारः प्रयाति

शशधर इव शुभ्रो भाति भास्वान् नवीनः

परधन विमुखः सज्जनः सेवनीयः

मधुरं सलिलं विमले सरसि

स्फुटति त्रुटति चषादा महती

नमिता शयिता शयने झटिति

भजना सहसा भुवने महिता

अशरणगतिः जयति मनुजपतिः वसनम्

दीनदयालुतया शिवसाधनतः

वाक्यम् पाथ्यम् दह्यम् मह्यम्

मुख्यम् हार्य्यम् नह्यम् तुभ्यम्

काव्यम् शाठ्यम् वाह्यम् नव्यम्

भाव्यम् लेह्यम् मोष्यम् नाव्यम्

लाव्यम् तोष्यम् दार्ढ्यम् चोष्यम्
हव्यम् पोष्यम् तैक्ष्ण्यम् कार्श्यम्
काव्यम् शोष्यम् तैव्र्यम् पथ्यम्
भव्यम् रम्यम् क्लैव्यम् सेव्यम्
दीप्यम् हर्म्यम् सौक्ष्म्यम् चर्व्यम्

सत्यं वाक्यं कथयेत् पाठ्यं पुस्तकं पठेत्
श्राव्यं पिकगीतम् रम्यं वस्तु भुञ्जीत
दाह्यं वनं वह्निना दीप्यं भासा भूमण्डलम्
खाद्यं याचते बालः वाह्यं मुखममृतम्
रम्यं हर्म्यतलम् नव्यं वनं विलोकयतु
लाव्यं परशुना काष्ठम् शोष्यं सरः सुन्दरम्

नूत्नम् गृध्नुः मन्थय सीमन्तम्
लप्स्यते प्रत्नम् ब्रध्नम् पन्थानम्
गीर्वाणम् चण्डम् प्राप्स्यते सद्यः

मथ्नाति सागरं शूरः “प्रत कम्ब·नन्दिनौ”

पन्थानं याति पान्थः “अगटभ्नुराददे सोऽर्थान्”।

नूत्नं पुस्तकमधीयीत लप्स्यते धनराशिः

“क्षीयन्ते चास्य कर्म्माणि” इन्दुस्यन्दनविन्दुवत्

कृतान्तः शान्तयत्यरीन् वर्द्धन्ते तरवः सदा

अर्कः गर्वः नर्म्मदा अर्वाक्

तर्कः खर्वः अथर्वः अर्वाचीनः

दीर्घः तूर्य्यम् कुर्वाणः वहिर्दिक्

सर्वः धैर्य्यम् चर्वणम् सर्वाणी

दर्पः पूर्वम् सर्वादीन् चातुर्य्यम्

अर्कस्तपति गर्वायते सर्वः पर्वणि

पूर्वदिशि रविकरः दृश्यते प्रातः

पौर्वापर्य्यम् कर्म्म कर्त्तुमक्षमः

सर्पः पिशुनः   "अथाथर्वनिधेस्तस्य"

तुर्य्यश्चतुर्थांशः   दर्पो दोषाय

सर्वाणी सर्वमङ्गला मूर्खा धूर्त्ताश्च विफलाः,

दीर्घा रजनी   चातुर्य्यं कुरुते नटः

पारे परार्द्धं गणना   खर्वो वामनः

अर्वाचीनः सदा दुष्टः अर्द्धवर्द्धनशीलः सः

भक्षणम्
क्षतानि
क्षुब्धः
पक्षी
सूक्ष्मम्
अपार्क्षीत्
वक्ष्यमाणम्

क्षीणम्
तक्षकः
वक्ष्यन्ते
वक्षसि
द्राक्षा
तरक्षुः
रक्षणाय

चक्षुः
वृक्षः
मोक्षः
अकार्क्षीत्
अक्षमा
क्षीरम्
भक्षयामहे

मया वक्ष्यते वाक्यम् पक्ष्यन्ते तण्डुला अद्य

मया वक्ष्यते भारः वक्षसा पृथिवीसमः

क्षतजं रक्तं नेत्राभ्यां विलोकयन्ति सर्वे

पश्यामि विपिनं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति

द्राक्षारक्षा गरीयसी द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाम्

मोक्षलाभोऽतिदुर्लभः क्षोभक्षुब्धहृदो लोकाः

तस्करः
खञ्जनः
प्राङ्गणम्
झङ्कारः
किञ्च
लम्फनम्
सन्धिः
सच्चरित्रम्
प्रपञ्चः

शङ्करः
पुष्करम्
गञ्जना
अङ्गना
तच्चिन्तयति
वञ्चकः
गुम्फितम्
गन्धः
तच्च

तरङ्गः
किङ्करः
अहम्कारः
भञ्जनम्
अन्धः
एतच्च रम्यम्
पञ्च
चम्पा
बन्धुः

चम्पकः चाम्पेयम् चम्पा
मध्याह्नम् अट्टकारः शुण्ठी
स्खलनम् सायाह्नम् कुट्टमितम्
फाण्टम् आस्फालनम् पराह्णम्
मोट्टायितम् पण्डितः प्रह्लादनम्
आह्लादकः ताण्डवम् खाण्डवम्
गीष्पतिर्वाक्यमब्रवीत् अयस्कर्णी निशाचरी
ष्कुम्भादिषु च पुष्करं जलपद्मयोः
अयष्कुम्भोऽतिशोभते विष्कम्भकः
अहस्कर इवाभाति यास्कनिर्मिते सूत्रे
न वहिष्कुरु कस्कादिषु च सूत्रम्
मुष्णाति तस्करो धनम् निष्कुर्वितस्तौ
शङ्करः शङ्करोतु वः पलितङ्करणी सुरा
अङ्कुरं जायते किङ्करः किं करिष्यति
चेतोनलङ्कामयते धनुष्टङ्कारनादः
झङ्कारकोलाहलैः ओङ्कारं कुरुते योगी
विशङ्कसे त्वं किम् पङ्गुर्गन्तुमक्षमः
सङ्गतिः शिवसाधने प्राङ्गणं चत्वराजिरम्
अपाङ्गं नेत्रयोरन्तरम् रङ्गभङ्गिकारो नटः
लवङ्गलतिका कर्णे जङ्गमं नरपश्वादि

वङ्गदेशे दुःखं नास्ति तुरङ्गशावकः खेलति
प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् अञ्जनानन्दवर्द्धनः
अञ्जनं नयने भाति रञ्जयति तरुशैलं रविः
तञ्जयत्यमर एषः खञ्जनो राजफलदः
सञ्जीवयति राघवम् कुञ्जे कूजति कोकिलः
गञ्जना दुष्टलोकानाम् पञ्च देवाः सदा पूज्याः
सञ्चरित्रः सदा सुखी अञ्चीकरिष्यति कदा
वञ्चकः पापभाक् भवेत् अत्र रम्यं सरसिजम्
गन्धवहो वायुः चराचरप्रपञ्चोऽयं स्थिरीकृतः
तच्चिनोति मुदा सुधी धुनीते बन्धूकम्
त्वञ्चाहञ्च नदीं यामि लसच्चन्द्रसमः कोऽयम्
तद्धिरण्यम् सन्धिबन्धं सदा कुरु
कम्पान्वितकलेवरः मालागुम्फनमीहस्व
मध्याह्ने तापदो रविः पम्पानदोऽतिभीषणः
हनूमान् समुद्रलङ्घने पटुः अपराह्णः सुशीतलः
अनुकम्पा विधेयैव दुःखम्फलति सर्वत्र
सायाह्ने पवनो मृदुः चम्पासरसि चम्पकः
तल्पेऽनलं पश्यतु सन्ध्याकाले नराः सर्वे
अलं पीत्वा दुग्धम् द्वेष्टि नीचः पुनः पुनः
जाह्नवीजलमुत्तमम् उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिम्

वात्स्यवंशजनिश्रीमत्तारानाथद्विजन्मना ।
ब्रह्मस्तोत्रस्य तात्पर्य्यव्याख्या स्वल्पा विनिर्म्मिता

विविधसंयोगोदाहरणानि ।

भग्नयत्नाः स्नानशीला ध्यानमग्नाहिताग्नयः ।
रुक्मिणी रुक्मदुहिता सूक्ष्माङ्गायतनाऽङ्गना ॥
शुक्ले पक्षे क्लेशनाशः श्लाघा ह्लादोऽम्लचूर्णिते ।

क्व तपः क्व जपः क्व च मन्दगतिः
क्व सुखं क्व वनं क्व च भूतपतिः ।
श्वसनो ज्वलनः सुहृदौ च समौ
न मतिं कुरुतेऽध्वरतत्त्वमतिः ॥
देवासुरैरमृतमम्बुनिधिर्म्ममन्थे
अध्यात्मविद्या सुखदा मुनीनाम् ।
श्रीशः श्रीधनदानतत्परतया मोक्षाय तिष्ठत्वसौ
कदम्बमूले गिरिगह्वरे वा ।
शरच्चन्द्रो नीलाम्बरनिहितरत्नोपम इव

दरिद्रा निद्राणा दृढतरसुखाशायापितनिशाः ।
पान्थाः कन्थां समादाय पथि यान्ति मुदान्विताः
पक्षिणः प्रातरुत्थाय यान्त्याहाराय नित्यशः ।
सर्वे स्वकार्य्यमुद्धृत्य सुखिनः स्थातुमुद्यताः ।

वालका धूलिमादाय यथा सन्तुष्टचेतसः।
मुनयो ज्ञानपीयूषं पीत्वापि न हि तादृशाः।
ज्वरघ्नमौषधं ग्राह्यं धन्वन्तरिसुधीमतम्।
समये सकलं कार्य्यमकाले विफलन्तथा।
नोच्चरेद् दुष्टवचनं मुखं स्याद् विषमिश्रितम्।
कविकल्पद्रुमे शब्दाः पुष्पाणीव विरेजिरे।
न रत्नपर्वते नित्यं भ्राम्यत्यर्वाक् गतिर्हरिः॥
अश्वत्थवटयोर्मध्ये को वृक्षो वायुदो भवेत्।
गङ्गातीरसमीपस्थैः स्नानं कार्य्यं सुखार्थिभिः।
स्वास्थ्यरक्षां विना देहपुष्टिर्न स्यात् कदाचन।
राजधानीं प्रविश्यैव न विश्वास्या जना यथा।
सम्यक् च हृदयं ज्ञात्वा बन्धुत्वस्यैव कल्पना।
चेतसा चिन्तयत्वैव नदीं गत्वा सुखार्थिभिः।
प्रवेष्टव्यं जलं नो चेत् मरणान्त्ववधारितम्।
नखिनो भीषणास्तस्मात्तेभ्यो विभ्यति जन्तवः।
सदा मूर्खास्त्रिभुवने भयसिन्धुतरङ्गकाः॥
गच्छता पथि नो कैश्चित् कथा कथ्या जनेन च।
यतः स्वकार्य्यविरहात् पश्चाद्दुःखं प्रजायते।
विनयी सत्यवादी च सुखलाभे समर्थकः।
जीवनान्त्यदिनेऽपि त्वं जीवन्निव भविष्यसि।

श्रेष्ठो भवेत् सदा जीवः सारल्येन च विद्यया ।
प्रवृत्त्या यदि सर्वत्र साम्यं स्यात् बान्धवः स च ।
बन्धुत्वं दुर्लभं रत्नं पथिमध्येऽपि विद्यते ।
भाग्येन घटते तत्तु, न बुद्ध्या न च पौरुषैः ॥

न माता पिता वा न लोका न देवा
न वेदा न यज्ञा न तीर्थं ब्रुवन्ति ।
सुषुप्तौ निरस्तातिशून्यात्मकत्वात् ।
तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥
न साङ्ख्यं न शैवं न तत् पाञ्चरात्रं
न जैनं न मीमांसकादेर्मतं वा ।
विशिष्टानुभूत्या विशुद्धात्मकत्वात् ।
तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥
न चोर्ध्वं न चाधो न चान्तर्न वाह्यं
न मध्यं न तिर्य्यक् न पूर्वा परा वा ।
वियद्व्यापकत्वादखण्डैकरूप-
स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽम् ॥
वृक्षो न मूलं न च वीजपूरः ।
शाखा न पत्रं न च पर्ववल्ली ।
छाया न गन्धो न फलं न पुष्पं
तस्मै नमो ब्रह्मनिरञ्जनाय ॥

विद्वत्त्वञ्च नृपत्वञ्च नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥
पण्डिते च गुणाः सर्वे मूर्खे दोषा हि केवलम् ।
तस्मात् मूर्खसहस्रेषु प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥२॥
मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ट्रवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥३॥
किं कुलेन विशालेन गुणहीनस्तु यो नरः ।
अकुलीनोऽपि शास्त्रज्ञो दैवतैरपि पूज्यते ॥४॥
रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुका ॥५॥
ताराणां भूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः ।
पृथिव्या भूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥६॥
माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ ७ ॥
वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतैरपि ।
एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणैरपि ॥८॥
लालयेत् पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताड़येत् ।
प्राप्ते तु षोड़शे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ९ ॥
लालने बहवो दोषास्ताड़ने बहवो गुणाः ।
तस्मात् पुत्रञ्च शिष्यञ्च ताड़येत् न तु लालयेत् ॥१०॥

एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ।
वासितं स्यात् वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥११॥
एकस्यापि कुवृक्षस्य कोटरस्थेन वह्निना ।
दह्यते हि वनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥ १२ ॥
दूरतः शोभते मूर्खो लम्बमानपटावृतः ।
तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥१३॥
विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् ।
नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥१४॥
उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥१५॥
परोक्षे कार्य्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥१६॥
सकृद्दुष्टञ्च मित्रं यः पुनः सन्धातुमिच्छति ।
स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ १७ ॥
न विश्वसेदविश्वस्तं मित्रञ्चापि न विश्वसेत् ।
कदाचित् कुपितं मित्रं सर्वदोषं प्रकाशयेत् ॥१८॥
जानीयात् प्रेषणे भृत्यान् बान्धवान् व्यसनागमे ।
मित्रञ्चापदि काले च भार्य्याञ्च विभवक्षये ॥१९॥
उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनेव कण्टकम् ॥२०॥

न कश्चित् कस्यचित् मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः
कारणेन हि जानाति मित्राणि च रिपूंस्तथा ॥२१॥
दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥२२॥
दुर्जनः परिहर्त्तव्यो विद्ययाऽलङ्कृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ? ॥२३॥
सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात् क्रूरतरः खलः ।
मन्त्रौषधिवशः सर्पः खलः केन निवार्य्यते ? ॥२४॥
नखिनाञ्च नदीनाञ्च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।
विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥२५॥

१	२	३	४	५
६	७	८	९	०

/ // /// । ॥ ॥।

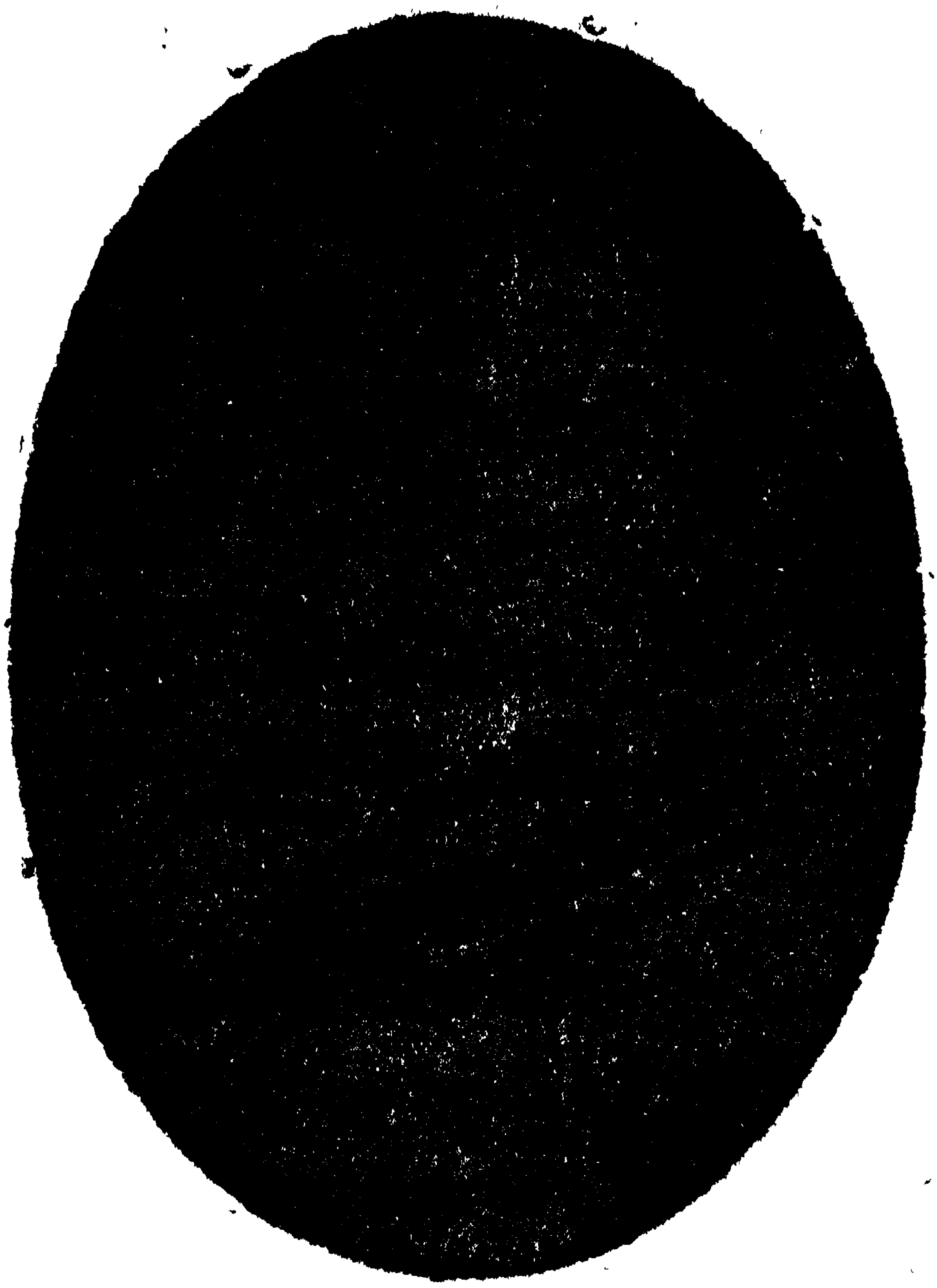

Jibananda vidyasagara B.

श्रीजीवानन्द विद्यासागरः

শ্রীজীবানন্দ বিদ্যাসাগরঃ